

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

ISSN: 2148-2292

10 (2) 2023

<https://doi.org/10.46868/atdd.2023>.

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş tarihi | Received: 05.09.2023

Kabul tarihi | Accepted: 20.10.2023

Yayın tarihi | Published: 10.11.2023

Alish Agamirzayev

<https://orcid.org/0000-0001-5658-9211>

Associate Professor, Doctor of Philosophy, Baku State University, vice rector, Azerbaijan, alish.ahamirzayev@gmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Agamirzayev, A. (2023). Rus-Muhacirət Ədəbiyyatı (Mühacirətdə Fəaliyyət Göstərən Rus Demokrat Ədibi Mühiti). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Türkiye-Azərbaycan İlişkilerinin 100. Yılı Özel Sayısı*, 10 (2), 454-463.

Rus-Muhacirət Ədəbiyyatı (Mühacirətdə Fəaliyyət Göstərən Rus-Demokrat Ədibi Mühiti)

Öz

Rusiya mühacir ədəbiyyatının zəngin irsinə malikdir. Bir sıra mütəxəssislər hesab edir ki, rus dilində yazılmış ən qiymətli əsərlər məhz mühacirətdə yazılmışdır. Hazırkı məqalədə iyirminci əsrin əvvəllərində rus mühacir ədəbiyyatının təşəkkülü, buna səbəb olan amillər, iyirminci əsrdə rus mühacir ədəbiyyatının inkişafı xüsusiyyətləri, sosial ideyaların rus ədəbiyyatına təsiri, mühacirət ədəbiyyatının ideoloji-siyasi istiqaməti araşdırılır. Tədqiqatda rus mühacir ədəbiyyatının hər üç dalğasının xüsusiyyətləri, ədəbi mübarizə üsulları təhlil olunur. Mühacirət yazıçıları milli-mənəvi dəyərləri, tarixi yaddaşı qoruyub saxlamaq və milli kimliyi qoruyub saxlamaqla onun nəsil arasında körpünün məhv edilməsinin qarşısını almaq üçün mühacirətin əsas vəzifəsi hesab edirdilər. Digər tərəfdən, dünyanı rus ictimai fikri və mədəniyyəti ilə tanış etməyi özlərinə borc bilirdilər. Rus mədəniyyətinin daşıyıcısı və müdafiəçisi kimi çıxış edən mühacir ziyalılar üçün bütün dövrlərdə rus ideyasına xidmət edərək rus milli-mənəvi dəyərlərinin qorunub saxlanması əsas meyar olmuşdur. Rus milli ideyasını öz əsərlərində ifadə etməyə çalışan ədəbiyyat xadimləri bir çox hallarda düşüncə konflikt, imperiyaçılıq, velikorusluq kimi mövqelərini də göstərirdilər. Sovet ideologiyasının "buxovlarında" boğulan rus ideyasına xidmət etmək, bu ideyanı xilas etmək və inkişaf etdirmək onların tarixi missiyası oldu.

***Açar sözlər:** Mühacirət Ədəbiyyatı, Rus Mühacirəti, Mühacirət Dalğaları, Mühacirətin Mahiyyəti, Milli Mühacirət, Mühacirətdə Ədəbiyyat*

Russian-Emigration Literature (Russian-Democratic Literary Environment Active in Emigration)

Abstract

Russia has a rich heritage of emigrant literature. A number of experts believe that the most valuable works written in Russian were written in exile. The current article examines the formation of Russian emigrant literature at the beginning of the twentieth century, the factors that caused it, the characteristics of the development of Russian emigrant literature in the twentieth century, the influence of social ideas on Russian literature, the ideological-political direction of emigrant literature. The characteristics of all three waves of Russian emigrant literature, literary struggle methods are analyzed in the study. is being Emigration writers considered it the main task of emigration to preserve national-moral values, historical memory and national identity, to prevent it from destroying the bridge between generations. On the other hand, they considered it their duty to familiarize the world with Russian public opinion and culture. The preservation of Russian national and moral values by serving the Russian idea has always been the main criterion for immigrant intellectuals who act as carriers and defenders of Russian culture. Literary figures who tried to express the Russian national idea in their works, in many cases also showed their positions such as conflict of ideas, imperialism, Great Russianness. It was their historical mission to serve the Russian idea, which was suffocated in the "shackles" of Soviet ideology, to save and develop this idea.

Keywords: *Emigration Literature, Russian Emigration, Waves of Emigration, Nature of Emigration, National Emigration, Literature in Emigration*

Giriş

Ədəbi mətn mədəniyyətlərarası kommunikasiyalarda vacib alətlərdən hesab olunur. Bu mənada xarici ədəbiyyatın, yəni digər mədəniyyətlərin şair və yazıçılarının yaradıcılığının resepsiyası müasir ədəbiyyatşünaslıqda prioritet istiqamətlərdən biri kimi diqqət mərkəzindədir (Publitsistika russkogo zarubezh'ya (1920-1940), 1999). Hazırda Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ədəbi əlaqələrin tədqiqi, yeni tarixi şəraitdə bu əlaqələrin yeni müstəvidə inkişaf etdirilməsi yollarının araşdırılması, dünya ədəbiyyatındakı mütərəqqi ideyaların mənimsənilməsi problemlərinin öyrənilməsi əsas mövzulardandır. Zəngin tarixə malik Azərbaycan-rus ədəbi dialoqunun dinamikası hər zaman milli ədəbiyyatşünaslıq elmimizin aktual araşdırma istiqamətlərindən biri olmuşdur (Kazımi, (2017). Azərbaycan və Rusiya arasında yüksək səviyyədə qurulan siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələr o qədər çoxşaxəlidir ki, hər bir sahədə dialoq mövcud münasibətlərin daha da möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

Rusiya təkcə bizim şimal qonşumuz deyil, həm də tarixən sıx tellərlə bağlı olduğumuz mədəni mühitlərdən biridir. O da şübhəsizdir ki, uzun bir tarixi dövr ərzində milli ədəbiyyatımızın

zənginləşməsində rus ədəbiyyatının Avropa mədəniyyətindən əxz etdiyi dəyərlərin böyük rolu olmuşdur. Bu mənada rus ədəbiyyatı irsinin dərinədən öyrənilməsi, ölkəmizdə onun resepsiyası məsələlərinin araşdırılması, ümumiyyətlə Azərbaycan elmində rusistikanın inkişafı tamamilə təbiidir. Müxtəlif tarixi mərhələlərdə Azərbaycanda rus mədəniyyətinin, rus dili və ədəbiyyatının, qavranılması, dəyərləndirilmə və mənimsənilməsi prosesi onun resepsiya prosesinin təkamülünü, əsas istiqamətlərini, qiymətləndirmə meyarlarını özündə əks etdirir (Kaznina, 1997). Bu da öz növbəsində Azərbaycan oxucusunun təfəkküründə daim yenilənən rus ədəbiyyatı obrazını canlandırır.

Bu baxımdan rus ədəbiyyatının ayrılmaz qolu, axını olan rus mühacirət ədəbiyyatının Azərbaycanda resepsiyasının, tədqiqi və tərcüməsinin, mühacir rus və Azərbaycan ədibləri arasında əlaqələrin araşdırılması, Azərbaycan ədəbiyyatında rus mühacirət ədəbiyyatı meyilləri və interpretasiya problemlərinin öyrənilməsi qloballaşma şəraitində Azərbaycan və Rusiya arasında mədəniyyətlərarası kommunikasiyaların özəlliklərini dərk etmək və mədəniyyətlərarası diləoqun inkişaf etdirilməsi cəhətdən böyük əhəmiyyət daşıyır. Resepsiya, interpretasiya məsələlərinin tədqiqi, eyni zamanda, qəbul edən mühitin (bizim halda Azərbaycan elminin, ədəbiyyatşünaslığının, oxucusunun) portretini yaratmağa, onun dəyərləndirmə meyarlarının müəyyənləşdirilməsinə, kommunikasiya şəraitininin öyrənilməsinə xidmət edir.

1.Birinci Dalğa Rus Mühacirət Ədəbiyyatı Vahid Rus Ədəbiyyatının Qolu Kimi

XX əsrdə dünyanın ən böyük tarixi hadisələrindən hesab olunan Oktyabr inqilabından sonra ölkə mədəniyyətində, ədəbiyyat və incəsənətdə, şair və yazıçıların cəmiyyətdəki rolunda kəskin dəyişikliklər baş verdi. Bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsinin ilk illərindən ədəbiyyata təzyiqlər başladı, ədəbi cərəyanlar yarandı, ədəbi proses bir neçə saxəyə ayrıldı. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, sovet ideologiyasına münasibətdə ədəbiyyat adamları üç qrupa bölündü: Oktyabr inqilabının barışmaz əleyhdarları, inqilabı qeyd-şərtsiz dəstəkləyənlər və inqilaba münasibətlərində qərarlı, tərəddüd edən və bununla bağlı qarışıq hisslər yaşayan ziyalılar (Russkiy Kharbin, 1998, s. 24). Rus-sovet ədəbiyyatı və rus mühacirət, ədəbiyyatı müstəqil, bir-birindən ayrı, paralel inkişaf etməyə başladı və demək olar ki, bütün inkişafı boyu bir-biri ilə kəsişmədi. Uzun illər sovet ədəbiyyatşünaslığında rus-sovet ədəbiyyatının nailiyyətlərindən, bədii dəyərlərindən geniş bəhs olunaraq, rus-sovet ədəbiyyatının dünya ədəbiyyatının yeni lokomotivi kimi qələmə verilsə də, XX əsr rus ədəbiyyatının iki qola ayrılmasında elə ən böyük zərbə məhz rus-sovet ədəbiyyatına dəydi. O, ümumdünya ədəbi prosesindən ayrı düşdü, öz süni, yuxarıdan diktə olunan ədəbi qanun və

qanunauyğunluqlarını yaratmağa başladı, elmi dövriyyəyə yeni ədəbi fenomen – sovet ədəbiyyatı məfhumu buraxıldı. Ədəbiyyatın əsas vəzifəsi ideologiyaya xidmət etmək, zəhmətkeşləri sosializm ruhunda tərbiyələndirmək oldu. Ədiblərin və ədəbi tənqidçilərin qarşısına sosialist quruluşunu ideoloji cəhətdən möhkəmləndirmək, yeni sosial cəmiyyət və yeni sovet insanı yetişdirmək kimi vəzifələr qoyuldu (Russkiy Kharbin, 1998). İdeologiya və siyasət, bu minvalla, estetik reallıqları özünə tabe etdi. Sovet ədəbiyyatşünaslıq elmi partiyalılıq və xəlqilik, çoxmillətli ədəbiyyat və sosialist realizmi metodunun vəhdəti kimi prinsiplərə əsaslanaraq ədəbiyyatı təftiş etməyə başladı. Bədii yaradıcılığa belə totalitar münasibətin hökm sürdüyü bir mühitdə ayrı-ayrı rus-sovet şair və yazıçıları unikal ədəbi nümunələr yarada bilməsinə baxmayaraq, siyasi kanonlarla idarə olunan sovet ədəbiyyatı ən nəhayət iflasa uğradı (Russkiy Berlin, 1983). Ənənəvi ədəbiyyatın davamçıları, Gümüş dövrün yetişdirdiyi yazıçılar yeni ədəbiyyatı qəbul edə bilmədilər və ya yeni ədəbiyyatda aparıcı mövqeyə sahib olmağı bacarmadılar. Mühacirətə üz tutan şair və yazıçılar isə rus-sovet ədəbiyyatına alternativ, onunla paralel inkişaf edən və onu qəbul etməyən zəngin rus mühacirət ədəbiyyatı irsini yaratdılar. Rus mühacir şair və yazıçılarının yaratdığı bu yeni ədəbiyyat öz mühitindən aralansa da, müasirliyini itirməklə oxucularından məhrum olsa da, dünya ədəbiyyatının tərkib hissəsi kimi ən gözəl ədəbi inciləri yaratdı. Rus ədəbiyyatının vahidliyindən, mühacir rus ədəbiyyatının bu vahid ədəbiyyatın müstəqil inkişaf edən bir qolu olmasından danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, XX əsr rus ədəbiyyatının Oktyabr inqilabından sonra rus-sovet və mühacir rus ədəbiyyatı kimi müstəqil inkişaf edən hər iki qanadı eyni milli dəyərlər, ədəbi ənənələr üzərində eyni dildə intişar etmişdir. Bu iki qanadı bir-birindən fərqləndirən yalnız proletar inqilabına münasibət olmuşdur. Əgər rus-sovet ədəbiyyatı “inqilab ədəbiyyatı” kimi meydana çıxmıydısa, rus mühacirət ədəbiyyatı bu inqilabə qəbul etməyənlərin ədəbiyyatı kimi formalaşmışdı. Mühacirət ədəbiyyatı müstəsna, nadir yaradıcılıq xüsusiyyətlərinə malik idi. Dünyanın dörd bir yanına səpələnmiş bu irs təkcə bədii dəyərinə görə deyil, həm də XX əsr Rusiyasının taleyi, çoxmillətli dövlətlərin dağılmasının nəticələrindən dərs çıxarılması cəhətdən də zəngin xəzinədir.

Mühacirət dalğasının ilk illərində rus şair və yazıçıların yaddilli ədəbi mühitə, yad mədəniyyətə alışması kifayət qədər mürəkkəb və çətin proses idi. İnqilabaqədərki rus ədəbiyyatının ehtiva etdiyi dəyərlərin xarici ölkə ədəbi mühitinə təqdim edilməsinin çətinlikləri, bir yandan da mühacirlərin tez bir zamanda öz vətənlərinə dönəcəklərinə böyük ümid bəsləməsi bu prosesi daha da çətinləşdirirdi. Rus diasporasının hələ təşkilatlanmadığı bir dövrdə rus mühacir ədiblərinin yeni ədəbi mühitə, daha doğrusu, yad ədəbi mühitə inteqrasiyası ləng gedird (Russkiy N'yu-York.

2002). Məlum olduğu kimi, 20-30-cu illər rus mühacirəti özünü inqilabaqədərki Rusiyanın varisi olmağa iddia edir, hətta dövlət qurumlarının davamçısı, milli ənənələrin və mədəniyyətin mühafizəçisi kimi çıxış edirdi. Dövlət maraqlarının, eləcə də rus vətəndaşların milli və şəxsi maraqlarının qorunması üçün əvvəlki dövlət əsaslarının olmaması bu çatışmazlıqları aradan qaldıracaq yeni institutların yaradılmasını labüd edirdi. Bu da öz növbəsində tarixdə hələ rast gəlinməmiş, mühacir, sürgün olunmuş dövlət, Rusiyanın qaçqın hökuməti kimi məfhumların yaranmasını doğururdu. Təkcə dostluq deyil, həm də düşmənçilik şəraitində, ərazisi olmayan, lakin dövlətçiliyinin bütün elementlərinə uyğun təşkilatlar formalaşırdı. Nəticədə, 20-ci illər mühacir publisistikasında “Mühacir Rusiya” məfhumundan istifadə edilməyə başlanılır. Dövlət və ictimai quruluşun mühüm elementlərinin xaricə köçürülməsi, dünya güclərinin hesablaşdığı ümummühacirət institutlarının meydana çıxması, çar və ya müvəqqəti hökumətdən miras qalmış idarələrin infrastrukturundan istifadə edilməsi onun əsasını təşkil edirdi. Mühacir Rusiya özünü həqiqi dövlətçiliyin təmsilçisi və milli maraqların müdafiəçisi hesab edir, etnoqrafik kütlə olmamaq, mühacirətdə olanların qanuni hüquqlarını müdafiə etmək üçün yenidən təşkil olunurdu.

Yudeniç, Denikin, Kolçak, Vrangel ordusunun uğursuzluğundan sonra kütləvi surətdə mühacirətə üz tutan ictimai-siyasi və dövlət xadimləri, mədəniyyət və incəsənət nümayəndələri Avropanın iri şəhərlərində, Xarbin və Şanxayda, daha sonra isə Amerikada mərkəzləşmişdilər (Literaturnaya entsiklopediya russkogo zarubezh'ya, 1997; Literaturnaya entsiklopediya russkogo zarubezh'ya, 2000; Literaturnaya entsiklopediya russkogo zarubezh'ya, 2002). Məğlub generalların ordusu ilə birgə və yaxud da müxtəlif yollarla ölkədən çıxıb bilən şair və yazıçılar rus mühacirlərinin ən sıx məskunlaşdığı Berlin, Paris, Praqa, Belqrad, Sofiya və s. şəhərlərdə yenidən toplanaraq ədəbi əlaqələrini saxlamağa çalışırdılar.

1921-ci ilin əvvəllərinə qədər M. A. Aldanov, K. D. Balmont, A. T. Averçenko, İ. A. Bunin, Z. Gippius, A. İ. Kuprin, D. S. Merejkovski, İ. Severyanin, A. N. Tolstoy, Teffi və s. kimi dövrünün tanınmış ədibləri mühacirətə üz tutmuşdu. 1921-1923-cü illərdə isə yeni bir mühacir axını baş vermiş, Q.V. Adamoviç, M.P.Arçibaşev, B. K. Zaysev, Q. B. İvanov, A. M. Remizov, V. F. Xodaseviç, M. İ. Svetayeva, M. A. Osorqin və s. (Aghamirzayev, 2021). kimi onlarla şair və yazıçılar ölkəni tərk etmək məcburiyyətində qalmışdılar. Rus mühacirət tarixində bu qədər geniş və çoxsaylı mühacir ziyalı axını heç bir dövrdə baş verməmişdir.

2.İkinci Dalğa Mühacir Ədiblərin Rus Ədəbiyyatında İzləri

Rus mühacirətinin ikinci dalğasını ötən əsrin ən böyük faciəsi – İkinci dünya müharibəsi doğurdu. Bu axın dünya müharibəsinin acı nəticələri ilə, müharibədən sonra dünyanın dəyişən yeni siyasi mənzərəsi ilə birbaşa bağlı idi. İkinci dünya müharibəsi Avropanın siyasi mənzərəsini tamamilə dəyişəndən sonra kommunizm hərəkatı Avropanın böyük bir hissəsini öz nüfuzuna daxil etdi. Dünyada ikiqütblü sistem formalaşdı, Qərbin mübarizə apardığı, kökünü kəsmək istədiyi kommunizm liberal-demokratiya ilə bərabər global ideologiya qismində öz təsdiqini tapdı. SSRİ-nin nasist Almaniyasının işğalından azad etdiyi ərazilərdə Polşa, Çexoslovakiya, Macarıstan, Bolqarıstan, Almaniya Demokratik Respublikası, Rumıniya, Yuqoslaviya kimi sosialist dövlətlər yaradıldı. Bu kəmə, SSRİ ilə Qərb arasında kordon rolunu oynamaqla yanaşı, kommunizmin Avropaya doğru irəliləməsi üçün meydana çevrildi.

Müharibə bitəndən sonra müxtəlif səbəblərdən xaricdə yüz minlərlə sovet insanı qalmışdı. Almaniya düşərgələrində məcburi əməyə cəlb olunmuş əsirlər, Rusiyanı kommunizmdən xilas etmək ümidilə Rusiya Azadlıq Ordusunun tərkibində almanlar tərəfdən Sovet İttifaqına qarşı döyüşənlər, Baltikyanı ölkələrdə yaşayan, bu ölkələrin sovetləşdirilməsindən sonra Avropaya sığınmış mühacirlər dünyanın yeni siyasi bölgüsündə əks tərəfdə qalmışdılar. Bu insanlar sovet hakimiyyətinin təqib və təzyiqlərindən qorxaraq hər vəchlə SSRİ-yə dönməmək üçün olduqları ölkələrdə sığınacaq axtarı, kommunist hakimiyyətindən gizləndirilə. Məcburi şəkildə ölkələrinə qaytarılacaqlarından, sorğu-suala çəkiləcəklərindən təşvişə düşərək mümkün qədər gizlənməyə, uzaqlara getməyə, Amerika ölkələrinə keçməyə çalışırdılar.

Rus mühacirətinin birinci dalğasından fərqli olaraq, ikinci dalğanın xüsusiyyətlərinə diqqət etsək, bəzi fərqləri aydın seçmək olur. Əvvəlcə onu qeyd edək ki, birinci dalğadan fərqli olaraq, ikinci dalğa mühacirlər nə sosial, nə mədəni, nə də vahid bir ideya ətrafında birləşmişdilər. Onların əksəriyyəti Almaniyanın «DP» (*DP — displaced person*) deyilən düşərgələrini keçmiş, təkcə maddi, fiziki sıxıntıları deyil, bir insan kimi əsas hüquqları, mənəvi sarsıntıları ilə keşməməkeşli həyat yaşamış insanlar idi. Əgər birinci dalğa mühacirləri məskunlaşdıqları ölkələr məmnunluqla qəbul edərək onların fəaliyyət göstərməsinə, yaradıcılıqlarını inkişaf etdirmələrinə şərait yaradır, kommunizmlə mübarizə məqsədilə onların SSRİ-yə qarşı mübarizəsini dəstəkləyirdilərsə, ikinci dalğa mühacirlər bu taleni yaşamamışdır. Onları bir tərəfdən sovet hakimiyyəti təqib edir, geri qaytarıb sorğu-suala çəkmək üçün çalışırdısa, digər tərəfdən, sığındıqları, gizləndikləri dövlətlərin xüsusi xidmət orqanları da onlara heç də etibar etmir, bütün fəaliyyətlərini izləyirdi. Bu mənada ikinci dalğa mühacirlərin həyatı və fəaliyyəti kifayət qədər mürəkkəb və çətin keçmişdir. Avropada

getdikcə güclənən kommunizm təsirinin bəlasından qurtarmaq üçün əksər mühacirlər Amerikaya, daha uzaq və təhlükəsiz yerlərə üz tutmağa məcbur qalırdılar.

İkinci dalğa rus mühacirətinə daha bir xüsusiyyəti, rus mühacirətinə ənənəvi xas olmayan milli tərkib idi. Daha dəqiq desək, ikinci dalğa mühacirlər təkcə rus deyil, ümumiyyətlə sovet insanları idi, onların arasında digər millətlərin nümayəndələri də kifayət qədər təmsil olunurdu. Bu mənada ikinci dalğa rus mühacirətini birinci dalğa sovet mühacirəti kimi də qəbul etmək olar. Amma istənilən halda müharibədən sonrakı dalğanın üzvləri və tanınan ziyalıları daha çox ruslar olduğuna və nisbətən ruslar təşkilatlara bildiklərinə, yaradıcılıqlarını təqdim etdiklərinə görə bu dalğanın ədəbiyyatına, şərti olaraq, daha çox, ikinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatı kimi baxılır.

Dünya tarixinə nəzər yetirsək, görürük ki, bütün müharibələr incəsənətdə, ədəbiyyatda dərin iz qoyur. Başqa sözlə, müharibələr tarix kitabları ilə yanaşı, ədəbiyyatda, incəsənətdə “yaşadılır”, təsvir olunur. Savaşların bəşəriyyətə vurduğu ziyan, insanların, millətlərin taleləri, ayrı-ayrı fərdlərin psixoloji sarsıntıları yaradıcılıq nümunələrində nəsillərə ötürülür (Kazimi, 2021). Bu baxımdan, İkinci dünya müharibəsi, bəlkə də ən böyük bədii xəzinənin, zəngin incəsənət irsinin mövzusu olmuşdur. İkinci dünya savaşından sonra dünya ədəbiyyatında müharibənin əksi böyük bir mərhələni təşkil etmiş, uzun illər Avropa və sovet ədəbiyyatında bu bəşəri faciənin, onun nəticələrinin təsviri ana xəttə çevrilmişdir. İkinci dünya müharibəsi həm də yeni mühacirət ədəbiyyatları, o cümlədən ikinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatını yaratmış, bu ədəbiyyatın da əsas mövzusu elə həmin müharibə olmuşdur.

Almaniya, Avstriya, Yunanıstan, İtaliya DP-lərindən keçən, min bir əzaba dözən mühacirlərin, təbii ki, hamısına öz yaşantılarını, düşüncələrini ifadə etmək qismət olmamışdır (Aghamirzayev, 2021). Onların yalnız az bir qismi sovet təqiblərindən sovuşmağı bacarmış və ədəbi yaradıcılıqlarını, əsərlərini təqdim edə bilmişdir.

Bu gün ikinci dalğa rus mühacirət ədəbləri kimi təqdim etdiyimiz şair və yazıçıların az bir hissəsi müharibəyə qədər bədii yaradılıqla məşğul olmuş, əksəriyyəti isə məhz mühacirətdə ədəbiyyata gəlmişdir. Yeni ədəbiyyata gələnlərin isə böyük əksəriyyətinin müraciət etdiyi mövzu isə məhz müharibə, onun yaşatdığı sarsıntılardır. Onlar, əsasən, Avropa və sovet ədəbiyyatında qlibləşmiş yanaşmalardan fərqli rakursdan müharibəni qələmə almış, faciyyə, onun yaratdığı sosioloji və psixoloji problemlərə daha içdən nüfuz etmiş, öz talelərində davam edən müharibənin təsvirini vermişlər. Bu təsvirlərə nə dünya, nə rus sovet, nə də birinci dalğa rus mühacirlərin yaradıcılığında rast gəlinir. Həm öz vətəninə, həm sığındığın ölkədə təqib olunmaq, hamının

şübhə ilə yanaşdığı bir mühitdə yaşamaq üçün mübarizə aparmaq, hər an agent və ya vətən xaini kimi yaxalanmaq qorxusu ilə nəfəs almaq, bütün bunlarla bərabər insan talelərinin, mənəvi-psixoloji sarsıntılarının bu qədər fərqli təsvirini yalnız İvan Yelaqin, Nikolay Narokov, Vladimir Yurasov, Boris Filippov, Boris Şiryayev, L.Rjevski, O.Anstey və s. kimi mühacirlərin yaradıcılığında görə bilərik (Agamirzayev, 2022). Bu baxımdan, ikinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatı nümayəndələrinin bədii təcrübəsi, ədəbi irsi kifayət qədər nadir ədəbiyyat hadisəsi olsa da, sovet hakimiyyəti illərində bu irs yetərinə öyrənilməmiş, tədqiq edilməmişdir. Yalnız SSRİ-nin dağılmasından sonra bu dalğanın ədəbiyyatı, onun ayrı-ayrı nümayəndələrinin yaradıcılığı araşdırmalara cəlb olunmağa başlanılmışdır (Agamirzayev, 2021) Ona görə də hələ tam öyrənilməmiş bu ədəbiyyat, onun nümayəndələri haqqında geniş oxucu kütləsi bugün də az məlumatlıdır.

Alman alimi V. Kozak ikinci dalğa rus mühacirət ədibləri belə xarakterizə edir:

“İkinci mühacirət o şəxslərə deyirlər ki, onlar İkinci dünya müharibəsi zamanı Qərba – əsasən Almaniyaya qaçmaq imkanından istifadə etmişdi, sonra isə, 50-ci illərin əvvəllərində əksəriyyəti ABŞ-a mühacirətə yollanmışdı. Birinci dalğadan fərqli olaraq, onlar Qərbi tanımurdular. Baxmayaraq ki, onların çoxu sovet düşərgələrindən keçmişdilər və yalnız bir hissəsi Almaniyanın Sovet İttifaqı ilə mübarizəsini (Rusiyanın bolşevizmdən azad edilməsi ümidilə) dəstəkləyirdilər, mühacirət şəraitinin özü bu yazıçıların bugünkü Rusiyadakı taleyində əks olunur: ikinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatını araşdırmaq təşəbbüsləri, birinci və ikinci dalğaya nəzərən zəifdir. Halbuki, bu dalğanın ədibləri müasir düşüncə tərzilə seçilir, rus ədəbiyyatı isə onlara nəhəng ədiblərin, o cümlədən Axmatova, Mandelştam, Qumilyov, Klyuev kimi şair və yazıçıların nəşrlərinin əldə olunmasına görə borcludur, onların kitablarının çapına isə ancaq 1985-ci ildən sonra başlandı. Nisbətən O. Anstey, İ. İlyinski, İ. Yelaqin, D. Klenovski, N. Morşen, N. Narokov, V. Sinkeviçin şeirləri tanınır” (Literatura russkogo zarubezh'ya, 1993; Literatura russkogo zarubezh'ya, 1999. Literatura russkogo zarubezh'ya, 1920-1940, 2004, s.45).

Həqiqətən də, istər rus, istərsə də dünya ədəbiyyatşünaslıq elmində ikinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatı olduqca zəif öyrənilmişdir. Birinci və üçüncü dalğa rus mühacirət ədəbiyyatı ilə müqayisədə, həm öz ölkələrində, həm də qürbətdə kölgədə qalan bu ədəbi irsin tədqiqinə bu gün də ehtiyac duyulur. Bu ədəbi irsin hərtərəfli tədqiqi həmin dövrün mürəkkəb tarixi şəraitinin dərinədən öyrənilməsi ilə yanaşı, elmi dövriyyəyə faktiki materialların gətirilməsinə də imkan yaradar.

Nəticə

İkinci dalğanın ədəbiyyatı rus mühacir ədəbi prosesinə birinci dalğanın davamı kimi daxil olmuş, məhz buna biganə qalmayan birinci dalğanın nümayəndələri onları dəstəkləmişdir. Lakin ikinci dalğanın yaratdığı 50-ci illərin ədəbi mühiti birinci dalğanın ədəbi mühitindən kəskin fərqlənirdi. İstər əsərlərin ideoloji yükü, istər Rusiyanın gələcəyi problemi, istərsə də məskunlaşdıqları ölkələrin siyasi dairələrinin və ədəbi ictimaiyyətinin onlara münasibəti birbaşa mühacir ədəbiyyatının istiqamətinə təsir edirdi. Bu təsirlər birbaşa olaraq birinci dalğa nümayəndələrinin ikinci dalğa şair və yazıçılarının fəaliyyətinə münasibətə də təsirini göstərirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, ikinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatı bugün də tam, əhatəli, yetərincə tədqiq edilməmiş ədəbi irs olaraq qalır. Bunun səbəbləri təkcə ideoloji xarakteri ilə deyil, həm də birinci dalğa ilə müqayisədə onun zəif ədəbi-bədii dəyəri, həmçinin qəbul edilməsi stereotipləri ilə bağlıdır. Bir sıra ayrı-ayrı mühacirlərin yaradıcılığı öyrənilsə də, ədəbiyyatşünaslıq elminin obyektini kimi tədqiq olunsada, bütövlükdə ikinci dalğa rus ədəbiyyatının sistemləşdirilməsinə, onun poetikasının, stillərinin, istiqamətlərinin öyrənilməsinə həsr olunmuş elmi-tədqiqat işlərinə rast gəlinmir. Hətta ədəbiyyatşünaslıq dərsləklərində də ikinci dalğanın ədəbiyyatı və mədəniyyəti haqqında yalnız ümumi məlumat verilir, ona birinci və üçüncü dalğa ilə müqayisədə az yer ayrılır.

Ədəbiyyat

Agamirzayev, A. C. (2022). The Place of Russian Migration Literature in The Teaching of "World Literature" -Ideological and Political Directions of Migration Literature and "World Literature. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 9, (4), 1818-1829.

Aghamirzayev, A. C. (2021). Bright Image of the first wave Russian emigration literature-Ivan Bunin. *Technium Social Science Journal*, 26, 829.

Aghamirzayev, A. C. (2021). Historical and cultural formation, evolution and ideological direction of Russian emigration literature. *Technium Social Science Journal*, 23, 755.

Kazimi, P. F. O. (2021). Democratic countries and ways of influencing the nature of information. *Technium Social Science Journal* , 22, 847.

Literatura russkogo zarubezh'ya. 1920-1940. (1993). Otv. redaktor O.N.Mikhaylov. - Vyp. I.

Literatura russkogo zarubezh'ya. 1920-1940. (2004). Otv. redaktor YU.A.Azarov. - Vyp. III.

Literatura russkogo zarubezh'ya. 1920-1940. (1993). Vyp. II. - M., 1999. / Otv. redaktor O.N.Mikhaylov.

Literaturnaya entsiklopediya russkogo zarubezh'ya. 1918-1940. (2000). Periodika i literaturnyye tsenry / Gl. red. i sost. A.N.Nikolyukin.

Literaturnaya entsiklopediya russkogo zarubezh'ya. 1918-1940. (2002). Knigi / Gl. red. i sost. A.N.Nikolyukin.

Literaturnaya entsiklopediya russkogo zarubezh'ya: 1918-1940. (1997). Pisateli russkogo zarubezh'ya / Gl. red. i sost. A.N.Nikolyukin.

Publitsistika russkogo zarubezh'ya (1920-1940). (1999).Sost. I.V.Kuznetsov, Ye.V.Zelenina.
Russkaya emigratsiya v kontekste rusko-angliyskikh literaturnykh svyazey v pervoy polovine XX veka. (1997).

Russkiy Berlin. (2003). Sost., predisl. i komm. L.Fleyshmana, R.KH'yuza, O.Rayevskoy-KH'yuz.Paris, 1983.

Russkiy Kharbin (1998). Sost., predisl. i komm. Ye.P.Taskinoy.

Russkiy Kharbin. (1998). Sost., predisl. i komm. Ye.P.Taskinoy.

Russkiy N'yu-York. (2002). Antologiya «Novogo zhurnala» / Sost. i komm. A.N.Nikolyukina.
Predisl. V.Kreyda i A.N.Nikolyukina.